

Orosz László

„Feő Fiskalis Katona József fiam”

A Bánk bán költője az apja szemével

A Katona családban úgy tudták, hogy az 1650-es évek végén Szatmár megyéből Kecskemétre menekült ősük néhány év alatt a város vezetői közé került.¹ Lehet, hogy ez családi legenda volt, de mindenképpen ösztönözte a fölfelé törekvést. Idősebb Katona József, a költő apja takácsmestersége mellett – gyaníthatjuk, hogy annak a kárával – kisebb városi tisztségeket viselt.² Elsőszülött fia számára utat kívánt nyitni a vezető tisztviselők közé.

Tanítatására nem sajnálta a pénzt. Gimnáziumba a pesti piaristákhoz adta, az ország legjobb hírű iskolájába, abba a városba, ahol németül is megtanulhatott. Instruktor is fogadott mellé. Később ugyan takarékoskodnia kellett: a harmadik osztályt, majd a negyedik második félévét és az ötödiket a kecskeméti piaristáknál végezte a fia. Jogi tanulmányokra felkészítő filozófiai kurzus azonban nem volt Kecskeméten: arra 1807-ben a szegedi piaristákhoz, 1808-ban a pesti egyetemre küldte.³

Az immár harmadszor Pestre került fiú ekkor – legalábbis egy időre – letért az apja által kijelölt útról. A tizenhét éves fiatalembert magához vonzotta a színház.

Nem volt nehéz csatlakozni az 1807 óta Pesten működő színtársulathoz. Kevesebb volt a színész, mint a szerep, kevesebb volt az előadható darab, mint amennyit a gyér számú közönség kívánt. Műkedvelő színészként is, darabíróként és -fordítóként is főként egyetemistákat foglalkoztattak. Volt, aki tanulmányait abbahagyva a társulat tagja lett. Egy 1812 januárjára keltezett „kötelezése”, amely szerint a társulat „minden terheiben ... részesülni kíván”, mintha arról tanúskodnék, hogy ez a szándék Katonában is fölmerült.⁴

Nem tudjuk, mikor és milyen minőségben szerepelt először. Lehet, hogy már az 1808–1809-es évadban.⁵ Talán emiatt halasztotta a két éves filozófiai kurzus befejezését 1809-ről

1 „N. Katona János, mondattatik a Futáskor a Nyírségből u.m. Jánosi neű Helységéből N. Szatmár Vármegyéből jöttek lenni – szegény legényből Senator lett...” (Katona Nemzetség Elágazása Kecskeméten. In Kritikai 2001. 81.) A „futás” a II. Rákóczi György lengyel hadjáratát követő háború idején történt, amikor török és tatár csapatok törtek Erdélyre és a Partiumra.

2 1794–1799: városi tizedes (kézbesítő); 1799–1800: hites polgár (hajdú); 1800–1803 és 1812–1815: sáfár (anyagkezelő). Hajnóczy 7–8.

3 Hajnóczy 8–9; Waldapfel József: *KJ gimnáziumi és egyetemi tanulmányai*. ItK 1938. 429–431.

4 In Kritikai 2001. 88., 221–222. A szokásostól eltérő értelmezése, hogy műkedvelőként már „bevéttetvén” ezúttal a társulat hivatásos tagja kíván lenni: in *Kérdőjelek* 12. Lemondott erről az elhatározásáról.

5 *Az István, a magyarok első királya* című drámájának 1813. aug. 19-i színlapján: „a Játékok készítő Úr ... Társaságunkhoz viseltető öt Esztendei jószívűsége” említetik. Idézi: Kerényi 1992. 402.

1810-re. Azt fennmaradt színlap is tanúsítja, hogy 1811 áprilisában bemutatták egy fordítását, azt is, hogy 1812 júliusában egy háromrészes „vitézi játék” címszerepét játszotta.⁶ 1813 augusztusáig mintegy tíz-tizenkét általa fordított vagy írt darabot adtak elő, ezek többségét többször és több vidéki városban is játszották.⁷ Emlékezők szerint 1812-ben – műkedvelőként – vezető színésze volt a társulatnak.⁸

Ekkor történt, hogy az apja pesti színházban járt kecskemétiektől azt hallotta: komédiás lett a fia. Fölháborodva utazott Pestre. Karacs Ferenc rézmetszőék – náluk lakott akkor a színészkedő joghallgató – elvitték a színházba. Fiának a játéka meghatotta. „*Látom, hogy nem komédiás*” – mondta megengesztelődve, de hozzátette: „*Haza kell neki jönni.*”⁹ Haza is ment már 1813 elején több hónapra, hogy joggyakorlatot egy kecskeméti ügyvéd mellett folytasson.¹⁰ Hazaindulása előtt egy K. J. aláírású levélben szerelmet vallott a társulat „üdvöskéjének”, Széppataki Rózának. Mire visszatért Pestre, Róza már színésztársa, Déry István felesége volt.¹¹

1813. augusztus 19-én lépett Katona utoljára színpadra az általa írt *Istoán, a magyarok első királya* címszerepében. Akkor írhatta, az előadás előtt vagy után talán el is mondta a következő szöveget: „*Az én örök útmutatóm azon pályára int engemet, melynek körülállásai megtiltják ezentúl e hasonló munkálkodást édes nyelvemen. Most utoljára kívántam még háládatosságomat megmutatni, melyet a nemes magyarság is esztendőök óta szüntelen nagyobbitott szívében.*”¹² Örök útmutatóján az apját kell értenünk, a pályán, amely megtiltja a színészkedést, a jogászit. Egyetemi tanulmányait befejezve 1813. augusztus 28-án királyi táblai jegyző, jurátus lett, megkezdte működését egy ügyvédi irodában: e minőségében és e foglalatossága mellett nem léphetett már színpadra.

Azzal azonban, hogy továbbra is írt drámákat, nem szegte meg sem jurátusi kötelezettségét, sem apjának tett ígéretét. Sőt, az apja bizonyára örült, hogy jogász fia az irodalomban is igyekszik nevet, megbecsülést szerezni. Szorgalmasan másolgatta a műveit: a *Borzasztó torony*, a *Monostori Veronka*, a *Ziska meg a Jeruzsálem pusztulása* az ő kézírásában maradt fenn. Lemásolta fia verseit meg Kecskemét történetéről írott művének elkészült fejezeteit is.

1820 novemberében ragyogóan teljesedett a fiába vetett reménysége: 3-án Kecskeméten városi alügyésszé választották, 15-én Pesten megjelent a *Bánk bán*, 22-én a kecskeméti tanács a város főbírájának és tanácsának ajánlott drámát 100 forint jutalomban részesítette.¹³

A következő évtized során Katona teljesítette mindazt, amit a családja várhatott tőle. Kifizette az apja adósságait, elkészítette a számadását sáfári működéséről. Megvette, de a kezén hagyta, majd Sándor öccsére íratta a házáat azzal a kötelezettséggel, hogy szüleinek

6 Kerényi 1992. 403, 401.

7 Kerényi 1992. 403–409.

8 Mályuszné Császár Edit: *Katona színházi világa*, It 1970. 74–90. Az 1812-es évről: 85–86.

9 Karacs Teréz: *A régi magyar színészetéről*. In *Teleki Blanka és köre*. Szerk. Sáfrán Györgyi. Bp. 1963. (Magyar századok) 223–224.

10 A jurátusi eskükhöz a jogvégzettségen kívül félévi gyakorlat is szükséges volt, ezt KJ Szilágyi János, Rüss István vagy más kecskeméti ügyvéd mellett folytatta. Mályuszné Császár Edit: *Katona pesti jogásztársasága*. It 1971. 173.

11 A levél és az utána történetek: *Kritikai* 2001. 88., 222–223.

12 Közli: Hajnóczy 10. Elhangzásáról: Kerényi 1992. 400.

13 A tanácsülés jegyzőkönyve és a Tudományos Gyűjtemény beszámolója: Hajnóczy 30. Az ülés írói megjelenítése: Rigó Béla: *Így élt KJ*. Bp., Móra F. Kiadó. 1991. 52–56.

holtukig lakást adjon. János öccsének szülő telepítésére homokföldet és háztelket vett. Eljárt az apja unokatestvéreivel folytatott perében is.¹⁴

Büszkeséggel tölthette el az apját, hogy a fia 1826-ban főügyésszé lépett elő. Egyenjogú tagja volt már ekkor Kecskemét úri társaságának. Együtt vadászott az urakkal, tréfás naplót írt viselt dolgaikról; lányos házakban vendégeskedett, csípős gúnyal verselte meg, amit az úri lányokról megtudott.¹⁵

Fia kiterjedt ügyvédi tevékenységének azért is örülhetett az apa, mert főként ennek honoráriumából támogathatta a családot.¹⁶ Bizonyára tudott arról, hogy a fia az ügyvédje a város egyik leggazdagabb, a szegényeket és a katolikus egyházat pártfogoló asszonyának, Czollner Mihály vaskereskedő özvegyének.¹⁷ Arról is, hogy a szegények ügyében díjazás nélkül jár el.¹⁸ Talán megfordult a szűkös és rossz levegőjű színjátszó helyen is, amikor a fia darabjait adták elő: Kilényi Dávidék 1826-ban a *Monostori Veronkát*, a bizonyára erősen megkurtított *Ziskát* és az *Aubigny Clementiából* magyarított *Hédervári Ceciliát*, Pergő Celesztinék még ugyanabban az évben az *Istvánt*. Őt talán kevésbé csüggesztette el, mint a fiát, hogy színházipítési tervét a tanács jobb időkre halasztotta.¹⁹

Azt aligha vette észre, hogy a megerőltető munka is, az írói pályán való elakadást meg sikertelen leánykérését feledtető gyakori mulatozás is tönkreteszi a fia egészségét.²⁰ Nem tudjuk, hogyan fogadta, hogy a fia, miután rendbe hozta családjá dolgát, el akarta kezdeni a saját életét. A 38 éves férfi tele lehetett bizonytalansággal, aggodalommal. A vadásznaplót így fejezte be: „A szerencsétlen tarisznyájú nótárius a Társaságnak minden kincseivel elszökött, és többé nincsen, hagyván maga után egy megszorodott és több siránkozó – Semmit.”²¹ Ezt ugyan aligha olvasta az apa, s ha hallotta is, bizonyára tréfálkozásnak vette, amit a fia 1830-ban újév napján mondott egy barátjának: „Ebben az esztendőben Malakiás napján vagy megházasodom, vagy sok pénzt nyerek, vagy meghalok.”²² Malakiás napja április 15. 16-án halt meg váratlanul, szívszélhűdéssel.

A közös lakásban élés szoros, mindennapi kapcsolata akkor is megszakadt volna, ha a főügyész életben marad. Bizonyára azért vett ki nagyobb összeget az általa kezelt bitangkasszából, mert önálló élete kezdéséhez szüksége volt rá. Év végéig letörleszthette volna ezt a kölcsönt.

Hivatali titokként kezelhették volna ezt a kínos ügyet, ha az apa nem kereste volna új meg új beadványokkal a fia „becsületét”. Megszánták, de meg is fenyegették az ügy lezárásakor: „...a folyamodónak az a legnagyobb baja, hogy fiába, a fiskális úrba, elvesztvén a reménylett jó jövőndőt, élete módja valamennyire megnehezedett, de valóban fájdalom is egy oly jó fiúnak, ki atyjának sok adósságainak nagy részét lefizeti, ki testvéreivel sok jót tesz ... eldűlése, azért azonban a folyamodó senkin sem kereskedhetik, annyival inkább egyebet a közös sorsnál nem vádolhat, és senki becsületében, minthogy annak rossz következései is lehetnek, amint már magának a folyamodónak is értésére adtuk, nem gázolhat.”²³

14 Hajnóczy 32–35.

15 A vadásznapló in *Kritikai* 2001. 91–101.; a KJ-nek tulajdonított leánycsúfoló uo. 153–163.

16 Ügyvédi keresete többnyire kétszeres volt ügyészi fizetésének. L. *Kritikai* 2001. 256.

17 *Kritikai* 2001. 221., 251., 258.

18 Horváth XII.; *Kritikai* 2001. 258.

19 Joós 1957. 19–20. *Kritikai* 2001. 102–104., 232–234.

20 Hajnóczy 40–41.

21 *Kritikai* 2001. 100.

22 *Miletz* 79.

23 Hajnóczy 49.

Az idézett írás 1833. február 12-én kelt. Három napra rá mutatták be Kassán a *Bánk bánt*. De ki tudott arról nemcsak Kecskeméten? Másnapi farsangi bábra készülő nézői, néhány hónap múlva a szereplői is megfedkeztek róla.²⁴

Az apa, idősb Katona József 64 éves ekkor. Beteg, szegény, munkára képtelen. Előveszi a fia írásairól készített másolatait. Azt reméli, hogy ezek révén pénzhez jut? Hiú reménység. Fiának 1820 januárja óta vezetett bevételi naplójában a *Bánk bán* jutalmán kívül irodalmi tevékenységért egyetlen krajcárnyi jövedelmet sem találunk, holott ez időben a ránk maradt adatok szerint darabjait (fordításait, átdolgozásait) több mint harmincszor játszották országszerte.²⁵ Lehet, hogy ezekért első előadásukkor, az 1810-es években, kapott némi honoráriumot, a későbbiekben azonban a pesti színtársulat sajátjának tekintette őket, vitte magával Miskolcra, Kassára, s adta át másolatukat más társulatoknak is. Nem kapott honoráriumot Katona sem a *Bánk bán*ért, sem a Tudományos Gyűjteményben megjelent tanulmányaiért, sem az Aurorában közölt verséért.²⁶

Az apa talán a fentiek ismeretében gondolhatott arra, hogy fia eddig nem játszott darabjáért remélhet némi juttatást. A *Jeruzsálem pusztulása* előadását a pesti cenzor 1814-ben engedélyezte. Előadására talán azért nem került sor, mert írója visszakérte a színháztól a kéziratot: azzal a szándékkal, hogy ennek a verses átdolgozásával vesz részt a kolozsvári drámapályázaton.²⁷ Id. Katona próbálkozását igazolja a kéziraatra 1833-ban került új cenzori engedély, ezúttal Katona 1806/7. évi kecskeméti osztályfőnökétől, Bálinth Antal piaristától: „Érdemesnek találom a játék színi előadásra.”²⁸ Éder György társulata szerepelt ekkor Kecskeméten, előadták a *Mombelli grófokat*.²⁹ A *Jeruzsálemre* nem tartottak igényt.

Talán Bálinth Antal tanácsára és közreműködésével még ez évben sajtó alá rendezte id. Katona fiának Kecskemét történetéről kezdett, befejezetlen kéziratát, pontosabban erről készített másolatát. A kor szokása szerint előfizetőket toborzott: 131-en jelentkeztek, többségükben kecskemétiak: rokonok, hivatalnoktársak, egykori ügyfelek.³⁰ Nem voltak kevesen, ha arra gondolunk, hogy Vörösmarty 1825-ben megjelent *Zalán futására* 109-en, *Marót bánjára* 1838-ban 134-en fizettek elő. Az előfizetők lehetővé tették a *Szabados Kecskemét Alsó Magyar Ország első mező várossa történetei* megjelenését 1834-ben Pesten, a *Bánk bánt* kiadó Trattner nyomda örökösének, Károlyi Istvánnak a kiadásában, az édesapa 1833. november 10-én kelt előszavával.

Nem tudjuk, ennek a kiadásnak a jövedelméből id. Katona részesült-e. Hornyik János szerint „némi haszon reményében” adta ki a kötetet³¹, de aligha teljesült ez a remény.

A történeti mű után szerette volna megjelentetni fiának általa lemásolt drámáit is. Ha kapott némi juttatást Kecskemét történetéért, hasonló reményében, valószínűbb azonban, hogy fia írói hírnevének megalapozásáért. E hírnév kezdeti fölcillanásaként olvashatta a Hazai és Külföldi Tudósítások Hasznos Mulatságok című mellékletében már 1830-ban

24 *Kérdőjelek* 34–35.

25 Kerényi 1992. 403–412.

26 A kiadóról: „elég áldozat az tőle, ha az ingyen kapott darabot kinyomtatja, és az esztendőig izzadozó író egy két nyomtatvánnyal kifizeti”. (Kritikai 2001. 73.) Tanulmányai a Tudományos Gyűjteményben: *Mi az oka, hogy Magyar Országban a Játékszíni költő mesterség lábra nem tud kapni?* (1821. IV. sz.), *A Kecskeméti Pusztákról* (1823. IV. sz.) *Vágyam* című verse az Aurora 1822-i kötetében. (Eredeti címe: *Vágy*)

27 A félbemaradt verses átdolgozás kézírata 1944-ben megsemmisült. Kiadása: Hajnóczy 10–26.

28 A kézirat, mint később szó lesz róla, visszakért Pestre. Jelenleg az OSZK Színház-történeti Osztályán található, jelzete: J 14.

29 Joós 1957. 22.

30 Fölsorolásuk a kötet 141–145. oldalán.

31 Hornyik János: *Kecskemét városa története*. I. Kecskemét, 1860. VII–VIII., Miletz 14.

azt a fiát gyászoló verset, amely főügyési tisztsége mellett „több játékszíni darabok szerzőjé”-nek is nevezi.³² 1834-ben megjelent Könyves Máté *Játékszíni koszorúja*, benne Katona drámáinak a felsorolása. A *Honművész* című lap 1834. augusztus 24-én *Istoán, a magyarok első királya* budai, szeptember 28-án a *Bánk bán* kolozsvári előadásáról közölt színikritikát. Ez utóbbi szerint „E jelen darab szerzője helyesen találta el a feltűnő karaktereket, s nálunk, hol csak középszerű eredeti darabot is oly gyéren írnak, egy marad a jobbak közül.”³³ Nem valószínű, hogy id. Katona tudott volna az utóbb említettekről, tudnia kellett azonban Károlynak, akinek elküldte a *Monostori Veronka*, a *Ziska* meg a *Jeruzsálem pusztulása* másolatát, még inkább Döbrentei Gábornak, a Pest megyei színház akkori igazgatójának, akihez Károlyi továbbította őket. Nem tudunk róla, hogy ígéretet kapott volna akár az előadásukra, akár a megvételükre.

A szerzője iránti érdeklődést a *Bánk bán* 1839. március 23-i előadása keltette fel. A Bánk szerepét játszó Egressy Gábor jutalomjátékaként az akkor még Pesti Magyar Színháznak nevezett Nemzetiben adták elő. Ekkor írta le először a *Honművész* című lap kritikusa: „*Bánk bán mai napig is koronája a magyar színiköltészetnek.*”³⁴

Ennek az előadásnak a visszhangja id. Katonához is eljutott. Erdélyi János, igaz, csak bő egy év múlva, erre az előadásra hivatkozva írta a *Bánk bán*ról: „Egyetlenünk a maga nemében.” Kitért azonban arra is, hogy nem ismerik a szerzőjét. Kecskemétiéktől várta, hogy megismertetik.³⁵ Amit várt, teljesült: Csányi János, Katona egykori hivatali főnöke megírta az életrajzát.³⁶

Még mielőtt ez megjelent, levélváltásra került sor Erdélyi és Csányi között. Erdélyi 1840. május 25-i levelét, amely azt is tartalmazta, hogy a Tudós Társaság támogatásával készül kiadni Katona kéziratban maradt munkáit, Csányi felolvasta id. Katonának. Könnyekig meghatva hallgatta a levelet. Szándékának teljesedését látta Erdélyi tervében. Június 2-i levelében meghatalmazta Erdélyit fiának bárhol föllelhető valamennyi munkájának a kiadására. Erre azonban nem került sor a remélt támogatás elmaradása miatt.³⁷

Katona-életrajzának utolsó bekezdésében Csányi kitért arra, hogy az író elaggott szülei „*ínség közt nyomorogva, hallják vagy olvassák, hogy derék fajok munkáját mások használják jutalomszíndarabul.*” (Az 1834. évi kolozsvári meg az 1839. évi pesti előadás Egressy Gábor, az 1835. februári budai Kántorné jutalomjátéka volt.) Az ehhez fűzött, talán Erdélyitől, talán a *Honművész* szerkesztőjétől, Mátray Gábortól vagy segédszerkesztőjétől, Garay Jánostól való lábjegyzet azt javasolta, hogy Katona műveinek kiadója meg a drámáit játszó színház juttasson valamit jövedelméből a szülőknek. Ezért küldött nekik a *Bánk bán* második kiadását 1840-ben megjelentető Nagy Ignác 40, a drámát 1845 novemberétől sorozatosan, nagy sikerrel játszó Nemzeti Színház igazgatósága képviselőjében Nyáry Pál Pest megyei alispán 189 forint 26 krajcárt.³⁸

32 A verset közli: Hajnóczy 53–54. Szerzőjéről: Orosz László: *Katona – Kecskemét*. Forrás 2009. 3. sz. 82.

33 Közli: Németh Antal: *Bánk bán száz éve a színpadon*. Bp. 1935. 47.

34 Uo. 66.

35 *Emlék Katona Józsefre*. Társalkodó 1840. ápr. 27.

36 *Katona József*. Társalkodó 1840. máj. 27.

37 T. Erdélyi Ilona: *KJ műveinek első kiadási tervéről*. Forrás 1991. 11. sz. 59–65. Lehetségesnek tartja, hogy Döbrentei Gábor vagy Toldy Ferenc – a Tudós Társaság titkárai – akadályozták meg a kiadás támogatását. Toldy Ferenc 1847-ben Szilády Károly kecskeméti nyomdásztól érdeklődött Katona kiadatlan kéziratai felől. L. *Kérdőjelek* 23–25.

38 Horváth XIV.

Az apa ekkor már nem élt. 1844-ben, 75 éves korában meghalt anélkül, hogy fiának drámaköltői elismertségét megérte volna. Az a vágya, törekvése pedig máig sem teljesült, hogy fiának teljes életműve közismertté váljék.

Rövidítések

Hajnóczy	Hajnóczy Iván: <i>Katona József Kecskeméten</i> . Kecskemét, 1926.
Horváth	Horváth Döme: <i>Katona József életrajza</i> . In KJ: <i>Bánk bán</i> . Kecskemét, 1856. III–XVI.
It	Irodalomtörténet (folyóirat)
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
Joós 1957	Joós Ferenc: <i>A vándorszínészettől az állami színházig. Kecskemét színészetének krónikája</i> . Kecskemét, 1957.
Kerényi 1992	Kerényi Ferenc: <i>Katona József a magyar színpadok műsorán</i> . ItK 1992. 399–413.
Kérdőjelek	Orosz László: <i>Kérdőjelek. Egy Katona-kutató töprengése</i> . Bp., Balassi Kiadó 2007.
KJ	Katona József
Kritikai 2001	Katona József: <i>Versek, tanulmányok, egyéb írások</i> . Kritikai kiadás
L.	Lásd
Miletz	Miletz János: <i>Katona József családja, élete és ismeretlen munkái</i> . Bp., 1886. Hornyánszky Viktor
S. a. r.	Sajtó alá rendezte
Szerk.	Szerkesztette
Uo.	Ugyanott